

“ЦІЛИЙ СВІТ У КРАПЛІ ВОДИ”: ЩОДО ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЇ ЖАНРУ НОВЕЛИ

Жанр новели має складну діалектику: кожна епоха накладає на нього відбиток, життя потребує не тільки виразити нові відносини і суперечності, а й по-новому їх осмислити. Це в свою чергу, вимагає заглиблення в історію та теорію жанру. Навколо дефініції новели та її специфіки новели точиться багато суперечок як у вітчизняному, так і зарубіжному літературознавстві. З цього приводу М. Бахтін зазначав: “Жанр завжди і той і не той, завжди і старий і новий одночасно. Жанр відроджується й оновлюється на кожному новому етапі розвитку літератури і в кожному індивідуальному творі даного жанру” [1, 142].

Думку російського дослідника ніби продовжує український вчений В. Фащенко: “Будь-який жанр, в тому числі й новелістичний, необхідно мислити не як мертву, застиглу суму формальних ознак, а як сповнену історичної доцільності й змістовності рухливу, змінну категорію, в якій, проте, зберігається загальне, стійке, те, що повторюється в композиційно-стилістичній структурі твору” [11, 158–159].

Що ж приховується за тим сталим, постійним, що визначає особливості новелістичного жанру як такого? Більшість вчених сходяться на думці, що це зображення у творі події, але незвичайної, неординарної, суспільно-проблемного та психологічного характеру, це концентрація “зосереджуючої митті життя”. Це підкреслював М. Петровський: “Чиста форма замкнутого оповідання – це повістькування про одну подію. Уявімо собі тепер цю подію такою, щоб вона включала в себе цілісний смисл життя, його тотальність. ... Цей тип короткого повістькування умовно позначимо як “новела” [8, 72].

Польський дослідник Людвік Фриде, враховуючи характер подій у творі та час його виникнення, вбачає в розвої жанру дві формації: новелу ренесансну, дидактичну, фабулярну, з анекдотичним пуантом, та психологічну, яка охоплює один момент “демаскування характеру” і в якій “істотною гарантією єдності” є не подія, а “власне єдність переживання” [14, 95–100]. Його підтримує І.Денисюк і зазначає, що в українській літературі вже у ХІХ ст. “витворилися дві модифікації, два жанрово-структурні типи новели: новела акції, заснована на зіткненні двох конфліктуючих сил, і новела настрою з внутрішньо-психологічним конфліктом” [2, 14].

М. Ільницький, як одну із рис поетики новели, характеризуючи малу прозу М. Яцківа, називає драматизм: “Це переважно коротенькі сценки, ніби вихоплені з виру життя, в них майже не видно особи автора, яка залишається в тіні, аби не заслонити того болю і горя, що рвуться з грудей героїв” [4, 19]. “Сестрою драми” називає новелу І. Денисюк.

Інші вчені в якості визначальної риси новели називали несподівані кінцівки. Зокрема, М. Йогансен писав: “Епізоди групуються в такий спосіб, щоб подати натяки на дві можливих розв'язки; на одну натякується ясніше, на другу туманніше. Ясніше,

яскравіше показана лінія звичаєм буває фальшива, а туманніша лінія натяків приводить до справжньої розв'язки, і в цей момент її туманність пояснюється для читача: натяки стають зрозумілими. Отакої системи держався у своїх оповіданнях О. Генрі, якого ми дуже рекомендуємо як учителя будови фабули” [5, 44].

Впливає, що визначальними рисами новелістичного жанру літературознавці одноставно, попри інші розбіжності, називають незвичайну подію, напружений драматизм, психологізм (“епіцентр настрою і думки” (В. Фащенко) та несподівані кінцівки.

У колі науковців поруч з суперечностями про визначення специфіки новелістичного жанру виникло поняття про спільне і відмінне між новелою, оповіданням, романом. Чіткої демаркаційної лінії, межі між оповіданням і новелою провести неможливо. Їх жанрові ознаки постійно рухаються і оновлюються. Але безсумнівним є той факт, що в українській літературі новела виросла на ґрунті оповідання. Як слушно зазначає І. Денисюк, “структура оповідання дедалі мінялася, ваги набував певний відтінок життя, епізод чи подія, але трактувалися вони епічно, інколи підсвічуючись ліричним сяйвом” [2, 14].

І. Франко, висунувши ідею сконцентрованості матеріалу і компактності композиції як головних ознак новелістичного жанру, фактично не розмежовував новелу, оповідання, нарис. Великий Каменяр побачив у галицькій новелістиці кінця XIX ст. багатство “картини світу”, “цілий світ у краплі води”, і з гордістю написав: “В сучасній галицькій новелістиці бачимо різнобарвну китицю індивідуальностей. Від простих, невишуканих, та теплих чуттям огрітих оповідань Тимофія Бордуляка – назву тут тільки найвиниших робітників на тім полі – до старанно оброблених і украшених гумором новел і сатир Маковея, і до держаних переважно в мемуарнім тоні оповідань Андрія Чайковського, і до овіяних якоюсь атмосферою тихої меланхолії нарисів Богдана Лепського, і до енергійних та вірно схоплених із життя нарисів передчасно померлого Михайла Петрушевича, і до характеристичних, крізь сльози всміхнутих нарисів Ковалева, і до визначних незвичайно вірною та бистрою обсервацією оповідань Мартовича, і до смілих, з певною буршікозною бравурою та недбалістю в тоні і зверхній формі імпровізованих оповідань Будзиновського – яке широке поле, як різнорідність, яка свіжість, що віє майже з кожної з сих фізіономій!” [12, 524–525].

У поняття новели І. Франко вкладав не термінологічне, а універсальне значення: “Новела – се, можна сказати, найбільш універсальний і свобідний рід літератури, найвідповідніший нашому нервовому часові, тому поколінню, що вічно спішиться і не має ані часу, ані спокою душевного, щоб читати многотомові повісті. В новелі найлегше авторові виявити найрізніші сторони свого таланту, блиснути іронією, зворушити нас впливом сконцентрованого чуття, очарувати майстерною формою”. [12, 524].

Із статей, рецензій та великої праці І. Франка “З останніх десятиліть XIX віку” починаються дослідження в галузі теорії новели в Україні.

Російські дослідники новелістичного жанру констатують, що, на жаль, цей один з малих жанрів російської прози ще не набув “громадянства” і факт існування російської новели викликає сумніви і є спірним: “Жанр новели чужий менталітету російської людини. Новела в Росії є радше випадок, ніж правило. Вона з'явилася тільки тоді, коли художник свідомо орієнтувався на цю жанрову форму, як, наприклад, Пушкін зі своїми “Повістями Белкіна” та російські модерністи кінця XIX – початку XX ст.” [9, 47]. Але теоретичне обґрунтування поняття находимо в працях Б. Ейхенбаума “О' Генри и теория новеллы”

(1925), Г. Майфета “Природа новели” (1928), М. Йогансена “Як будується оповідання” (1928).

Багато літературознавців (В. Шкловський, Б. Томашевський, С. Ташликов, Б. Ейхенбаум) також робили спроби розмежувати повість, оповідання, новелу, але зазначали, що в ХІХ ст. ці жанри важко було розрізнити: оповідання схоже з новелою обсягом, але відрізняється структурою: висуненням на перший план зображувально-словесної фактури повісткування і тяжінням до розгорнутих психологічних характеристик. Повість відрізняється тим, що в ній сюжет зосереджений не на одній центральній події, а на цілій низці подій, що охоплюють значну частину життя героя, або часто й кількох героїв. Повість більш спокійна і некваплива. Порівнюючи новелу і роман, вчені дійшли висновку, що збірка новел була попередником роману. Перші романи були циклами новел, які за Б. Томашевським, могли об'єднуватися трьома методами побудови повісткування: по-перше, ступінчастою побудовою – послідовним викладом новел, пов'язаним з одним героєм. По-друге, кільцевим: одна новела розсувається, і в неї занурюються, як епізоди, що перебивають один одного, всі інші новели. По-третє, паралельною побудовою: персонажі групуються кількома самостійними групами; історія кожної групи, різні дії складають окрему лінію повісткування [10, 138].

Класичними новелами в російській літературі називаються “Повісті Белкіна”, які Б. Ейхенбаум порівнює з новелами О. Генрі [3, 7]. Подальший розвиток російської літератури був пов'язаний з фізіологічним нарисом, який, увібравши в себе деякі елементи новели, перетворився в особливу форму нариса-новели. Завдячуючи М.В. Гоголю, з'явилися нариси-новели, які стали шедеврами російської літератури, але далеко відійшли від класичної новели (“Шинель”, “Ніс” тощо). А ось романтична новела набула трансформації, перетворившись в насичену описами і роздумами повість. У складному літературному процесі першої третини ХІХ ст., коли романтики (О. Бєстужев – Марлінський, А. Погорельський, В. Одоєвський, Є. Баратинський) ще писали новели, в яких, як зазначає С. Ташликов, “одна нечувана подія розбавлялася роздумами, описами і впливами, непритаманними новелістичній лапідарності; вносилися і додаткові новелістичні епізоди, в результаті чого сюжет в романтичній новелі втрачав своє панівне значення, і новела перетворилася на повість” [9, 48]. Цікавою вбачається й думка Б. Максимова, який говорить про “розмивання жанрових меж між “авторською казкою” та “фантастичною новелою в епоху романтизму, що дає можливість розглядати досліджувані твори сукупно – як твори однієї жанрової групи або споріднених жанрів” [6, 9].

Як бачимо, українські та російські літературознавці підкреслюють зрощеність між жанрами малої прози, їх перетікання одне в одне, і навіть не вбачають між оповіданням і новелою ніякої різниці. Самі письменники-прозаїки для визначення своїх творів найчастіше вживали прості і скромні слова – “оповідання”, “рассказ”, часто їх ототожнюючи або даючи їм власну дефініцію. Так, Коцюбинський, приміром, одні й ті ж самі твори – “На камені”, “Лялечка”, “Він іде”, “Поєдинок” – називає то новелами, то оповіданнями, а то й акварелями, етюдами, образками. В.Короленко скромно називає свої оповідання “очерками” (нарисами), хоча вони більше тяжіють до оповідань. О. Гончар одні й ті ж самі твори видавав у збірках то новел, то оповідань. Сьогодні існує поняття “усмішка-новела” О. Вишні. А. Чехов, визнаний талановитим і неперевершеним новелістом, не любив слова “новела”, і занадто критично ставлячись до своєї творчості,

схилився до думки, що терміном “новела” треба називати більш стисло, ніж оповідання, форму прози. У одному зі своїх листів він писав: “Газетна белетристика не повинна повторювати того, що давали і дають журнали... для неї практика виробила особливу форму, ту саму, яку Мережковський, коли перебуває в мармеладному настрої, називає новелою” [13, 174]. За іронічним закидом Мережковському з приводу вживання ним іншомовного слова приховується думка про новелу як більш компактно, порівняно з оповіданням, форму епічного повіствування.

Наведені приклади засвідчують, як вважає В. Фащенко, що “між оповіданням і новелою немає кардинальної китайської стіни. І даремно її будувати, бо старе оповідання і пізніша новела в українській літературі – не принципово різні жанри, а своєрідні жанрові варіанти стислого розповідного епосу” [11, 170].

Таким чином, суперечки навколо теорії новели, тлумачення її жанру та особливостей поетики свідчать про недостатню вивченість цієї проблеми в сучасному літературознавстві. А винесена в назву статті цитата І. Франка найповніше синтезує, але не вичерпує, думок науковців щодо дефініції новели. А це означає, що на дослідженнях в галузі новели ще не можна ставити крапку.

Література

1. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. – М.: Советский писатель, 1963. – С. 142.
2. Денисюк І. Українська новелістика кінця ХІХ – поч.ХХ ст // Українська новелістика кінця ХІХ – початку ХХ століття : Оповідання. Новели. Фрагмент альні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі) / Іван Денисюк. – К., 1989. – С. 14.
3. Ейхейбаум Б. О' Генри и теория новеллы / Б. Ейхейбаум // Звезда. – 1925. – № 6 (12). – С. 7.
4. Ільницький М. “Поетична концепція з музичним і малярським тлом...” // Яцків М. Ю. Муза на чорному коні: Оповідання і новели. Повісті. Спогади і статті / Упоряд., автор передм. та примітки М. Ільницький / М. Ільницький. – К., 1989. – С. 19.
5. Йогансен М. Як будується оповідання / М. Йогансен. – Х. : Книгоспілка, 1928. – С. 44.
6. Максимов Б. А. Особенности сюжетной структуры в авторской сказке и фантастической новелле эпохи романтизма : авторефер. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук. спец. 10.01.08 “Теория литературы” / Б. А. Максимов. – Тверь, 2007. – 23 с.
7. Мелетинский Е. М. Историческая поэтика новеллы / Е. М. Мелетинский – М., 1990. – С. 194.
8. Петровский М. Морфология новеллы / Петровский М. // 36. Are poetika. – ГАХН, 1927. – С. 72.
9. Ташлыков С. Русская новелла: вопреки традиции / С. Ташлыков // Традиции в русской литературе : Межвузовский сб .научных трудов. – Н. Новгород : Узд-во НГПУ, 2002. – С. 47.
10. Томашевский Б. Теория литературы. Поэтика : Учебное пособие для вузов / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект-пресс, 333, [1] с. портр.
11. Фащенко В. Оновлення жанру і суперечки про поетику // Фащенко В. / У глибинах людського буття. – Одеса : Маяк, 2005. – С. 158–159.
12. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ віку / І. Франко : Зібр. тв. : У 50 т. – К., 1984. – Т. 41. – С. 524.
13. Чехов А. П. О литературе и искусстве / Чехов А. П. – М. : ГИХЛ, 1955. – С. 174.
14. Fryde Ludwik. Problem noweli // Pamietnic literacri. – Wydawnicto Polskiej Akademii Nauk, 1961. – Т. 1. – S. 95–100.

Анотація

У статті зроблена спроба синтезувати специфічні ознаки новели, які кладуться вченими в основу її дефініції, означити спільні та відмінні риси з оповіданням, повістю та окреслити пріоритети подальшого дослідження цього жанру.

Ключові слова: новела, новелістика, дефініція, жанр, оповідання, роман, повість, ескіз, етюд, нарис, модифікація, мала проза, українська література, російська література, традиція.

Аннотация

В статье сделана попытка синтезировать специфические признаки новеллы, которые ученые берут за основу при толковании ее жанра, определить общие и отличительные черты с рассказом, повестью, показать приоритеты дальнейшего исследования этого жанра.

Ключевые слова: новелла, новеллистика, дефиниция, жанр, рассказ, роман, повесть, эскиз, этюд, очерк, модификация, малая проза, украинская литература, русская литература, традиция.

Summary

In the article the attempt to synthesize novel's specific peculiarities is made, which all the scholars think the base of its definition; to define the common and distinguishing features with story, narrative and priority of the further investigation of this genre.

Keywords: novel, definition, genre, narrative, romance, story, sketch, study, essay, modification, small prose, Ukrainian literature, Russian literature, tradition.